

ČESKOSLOVANSKÁ BESEDA SVATOPLUK ČECH V CURYCHU BĚHEM PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY¹

Ivan Puš

1 Úvod

Český a slovenský exil, respektive československý exil, představuje od devadesátých let 20. století jedno z významných výzkumných témat historiografie. Zásadní obrat v české (a slovenské) historiografii po roce 1989 přispěl k novým interpretacím vzniku československého státu a nedílnou součástí těchto narativů byl právě také exil.² Neodmyslitelnou bázi pro současné bádání v oblasti migrace a exilu vytvořila specializovaná univerzitní pracoviště, mimo jiné Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie FF UP.³

¹ Studie vznikla v rámci projektu Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci Redakce, strategie a ohlas exilových časopisů 'La Nation Tchèque' a 'Československá samostatnost' (IGA_FF_2017_027), díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2017 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

² Přehled trendů historiografie a proměny od pozitivního obrazu prvního odboje a Československé republiky, přes negativní pohled oficiálních publikací protektorátu, období padesátých až osmdesátých let, v nichž byly dějiny výrazně deformovány a konstruovány, až po období devadesátých let 20. století, jež mělo objektivizovat výsledky výzkumu, viz RYCHLÍK, Jan: *Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*. Praha 2018, s. 11–23.

³ Centrum bylo založeno roku 1993. Švýcarským Čechům se z pracovníků Centra věnoval zejména Arnošt Skoupý, viz SKOUPÝ, Arnošt: *Vznik sítě českých krajaných spolků ve Švýcarsku (1901–1914)*. Zpravodaj, časopis Čechů a Slováků ve Švýcarsku, 31, 1998, č. 3, s. 35–36; Týž: *K činnosti českých krajaných spolků ve Švýcarsku v letech jejich počátků*. Zpravodaj, časopis Čechů a Slováků ve Švýcarsku, 31, 1998, č. 4, s. 35–36; Týž: *České krajané spolků ve Švýcarsku za I. světové války (část 1–2)*. Zpravodaj, časopis Čechů a Slováků ve Švýcarsku, 31, 1998, č. 5, s. 37–38 a 32, 1999, č. 3, s. 33–35. Z aktuálních výzkumných úkolů Centra lze jmenovat projekty věnované československému exilu v Austrálii, viz především MILLER, Jaroslav: *Zapadlí vlastenci. Český exil v Západní Austrálii (1948–1989)*. Praha 2014; MILLER, Jaroslav – BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Český exil v Austrálii (1948–1989)*. Praha 2016. Kromě historiků působících na Univerzitě Palackého se i další autoři věnovali problematice exilu a migrace, částečně též pro období starších dějin. V první řadě šlo o Jiřího Kořalku, Otakara Odložilíka a Josefa Polišenského. Z autorů mladší generace, kteří se specializují na dějiny USA a Latinské Ameriky, uvedme Jiřího Hutečku, Lukáše Perutku a Marka Vluhu.

V 19. a 20. století proudily desítky tisíc obyvatel původem z českých zemí a Horních Uher, pozdějšího Slovenska, do Vídně a jiných rakouských, případně německých měst.⁴ Mnoho jedinců migrovalo i do vzdálenějších zemí západní Evropy, nejčastěji do Švýcarska, Francie, Velké Británie. Řada z nich se vydala východním směrem a usadila se zejména v oblasti Volyně, dříve na území Ruska, dnes Ukrajiny.⁵ Z mimoevropských zemí se novým domovem česky a slovensky mluvících osob staly Spojené státy americké, Argentina, Brazílie a další státy Latinské Ameriky.⁶ V letech 1850–1890 se tak z habsburské monarchie vystěhovalo kolem 170 000 Čechů.⁷ Významnou destinací pro mnoho obyvatel pozdějšího Československa se stala také Austrálie a Kanada, a to zejména po roce 1948 a 1968.⁸

V cizích zemích, kam tito jedinci cestovali především z existenčních nebo politických důvodů a kde se natrvalo usazovali, byla zakládána různá sdružení kulturního, případně hospodářského a později též politického charakteru. Tato sdružení a spolky během první světové války sehrály klíčovou roli v prvním československém odboji a Masarykově zahraniční akci.

Činnost T. G. Masaryka a příběh domácího odboje publikačně dokumentovali bezprostředně po vzniku československého státu samotní aktéři a ti tak položili základy historiografie daného tématu. Jsou jimi především Benešovy, Habrmanovy, Masarykovy a Sychravovy memoáry a studie vydávané v době první republiky, včetně samotné Masarykovy *Světové revoluce*.⁹ V dalších

⁴ Přehledově k této problematice viz GAWRECKÁ, Marie: *Středoevropské migrace v 19. století a jejich národnostní a kulturní aspekty*. Opava 2014.

⁵ DUBOVICKÝ, Ivan: *Lpění na životě – exil a vystěhovalectví 1848–1918*. In: ALBRIGHT, Madeleine Korbel et al.: *Vzkazy domů. Příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848–1989)* Praha 2012, s. 19–27.

⁶ Mimo jiné BARTEČEK, Ivo (ed.): *Češi a Slováci v Latinské Americe*. Olomouc 2008; Týž: *Exil jako předmět výzkumu a životní zkušenosti – Otakar Odložilík*. In: HRUBÁ, Michaela (ed.): *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Ústí nad Labem 2001, s. 44–50; HÁJKOVÁ, Dagmar: „Naše česká věc“ Češi v Americe za první světové války (dále jen „Naše česká věc“). Praha 2011; JIRÁNEK, Jiří – BARTEČEK, Ivo: *Češi a Slováci v Chile ve 20. století*, „Naše česká věc“, s. 9; NEKOLA, Martin: *České Chicago*. Praha 2017; Týž: *Osobnosti poúnorového exilu*. 1948. Praha 2018.

⁷ HÁJKOVÁ, D.: *Naše česká věc*, s. 9; KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří: *T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci. Československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915–1916)*. Praha 2015.

⁸ KREISINGER, Pavel: *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách*. Praha 2018; MILLER, J.: c. d.; MILLER, J. – BUREŠOVÁ, J. – TRAPL, M.: c. d. Praha 2016.

⁹ Mimo jiné BENEŠ, Edvard: *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*. 1–4. díl. Praha 1927–1934; HABRMAN, Gustav: *Mé vzpomínky z války. Črty a obrázky o událostech a zápasech za svobodu a samostatnost*. Praha 1928; MASARYK, Tomáš Garrigue: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. Praha 1925; SYCHRAVA, Lev: *Česko-*

obdobích se proměňoval přístup k hodnocení tohoto období, jež lze chápat nejen jako významnou součást politických, ale také vojenských dějin a dějin diplomacie.

Podobně kriticky jako na první Československou republiku pohlížela literatura protektorátu a padesátých let na její genezi.¹⁰ Určité uvolnění v šedesátých letech vystřídal záhy znovu nastolená ideologická historiografie.¹¹ V devadesátých letech byly zpřetrhané vazby částečně obnoveny, zejména pak prostřednictvím Masarykova ústavu a spojením Masarykova ústavu s Archivem AV ČR.¹²

Až do nedávné doby absentovaly studie, které by vycházely z pramenů vzniklých činností bezpečnostního aparátu monarchie. Jednou ze zásadních studií posledních let, již byl v tomto ohledu položen základ pro budoucí výzkum, je kniha *T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci*,¹³ v níž autoři analyzovali především počáteční léta války a začátek československého zahraničního odboje.

Významným krajanským spolkem ve Švýcarsku byla *Československá beseda Svatopluk Čech*, založená v Curychu roku 1910. Jeho členy byli zpočátku zejména drobní řemeslníci. Ačkoliv byl jen jedním z celé řady kulturních spolků, dosáhl brzy nadregionálního politického významu.

Hlavním cílem této studie je navázání na předchozí výzkum českého exilu ve Švýcarsku,¹⁴ konkrétně zejména zmapování činnosti Československé Besedy Svatopluk Čech. Kladl jsem si za úkol zjistit, jak byla činnost spolku kontrolována, sledována a vyhodnocena rakousko-uherskými úřady nejen v prvních letech války, ale také v roce 1917 a 1918, které osoby tvořily členskou základnu a nakolik bylo vedení spolku pevné.

K zodpovězení těchto otázek jsem využil především prameny z fondu Evidenční kanceláře, jež je uložen ve Válečném archivu Rakouského státního archivu ve Vídni¹⁵ a dokumenty z fondu Redakce „Československé sa-

slovenské revoluční hnutí na evropském západě. Třetí přednáška cyklu Československá revoluce. Proslouvena 19. března 1923. Praha 1923.

¹⁰ Pro zevrubný přehled a analýzu literatury viz KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 9–26.

¹¹ Na konci šedesátých let publikoval podnětné studie Karel Pichlík. Symbolem „normalizované“ historiografie se stal Václav Král. KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 21–22; VONDROVÁ Jitka: *„Je třeba vyrovnat se s řáděním pravicových živlů“. Úvahy Václava Krále nad stavem československé historiografie z léta 1969.* Soudobé dějiny, 14, č. 4, 2007, s. 880–911.

¹² Stručně k historii ústavu viz <https://www.mua.cas.cz/cs/ustav-83> [cit. 5. 6. 2020]

¹³ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *T. G. c. d.*

¹⁴ Slovinci žijící ve Švýcarsku nebyli do výzkumu zahrnuti.

¹⁵ Cenzura i úřad vojenského atašé spadaly pod Evidenční kancelář generálního štábu – vojenskou rozvědku Rakouska-Uherska. V době první světové války byl vojenským atašé v Bernu

mostatnosti“ a „La Nation Tchèque“ 1914–1918 z Vojenského historického archivu v Praze. Ačkoliv by bylo možno v této studii zohlednit další zdroje, mimo jiné zmiňovanou memoárovou literaturu, byly tyto prameny využity jen okrajově a hlavní pozornost byla zaměřena na činnost spolku prizmatem výše zmíněných institucí a dokumentů.

T. G. Masaryk, Edvard Beneš, Milan Rastislav Štefánik, Jan Kyjovský, Lev Sychrava, Miroslav Plesinger-Božinov a další významní muži pozdější československé politiky a diplomacie působící během války převážně na starém kontinentě, patřili k neodmyslitelným organizátorům „zahraničního odboje“, stejně jako Vojta Beneš a Emanuel Voska,¹⁶ kteří pobývali ve Spojených státech amerických. Kapacitně a z finančních důvodů by ovšem sami jmenovaní nedokázali realizovat rozsáhlé aktivity politického, diplomatického a technického rázu, jež nakonec vedly ke vzniku samostatného československého státu.

Pro efektivní politickou propagaci a získání potřebných financí bylo nutné spojit se s krajanskými spolky v USA, Velké Británii, Francii, Rusku, a zpočátku především se spolky ve Švýcarsku. Díky nim se vytvářely nové sociální sítě a byla budována kurýrní služba. Československá Beseda Svatoopluk Čech byla založena v Curychu roku 1910 a brzy získala významné postavení mezi spolky předválečné a válečné éry.¹⁷ Vypuknutí první světové války probudilo u mnoha Čechů a Slováků žijících v zahraničí zájem o jejich původní domovinu. Vrcholní funkcionáři curyšské Besedy udržovali kontakt s rodící se Národní radou československou v Paříži a s českými zeměmi, podíleli se na financování Masarykovy akce,¹⁸ pracovali jako kurýři¹⁹ a získávali informace o dění jak ve Švýcarsku, tak v českých zemích.

William (Wilhelm) von Einem. KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 188–220. K vojenskému atašé W. von Einem viz tamtéž, s. 196–201.

¹⁶ K Emanuelu Voskovi viz především HÁJKOVÁ, D.: „Naše česká věc“; Táz: *Emanuel Voska. Špiónážní legenda první světové války*. Praha 2014.

¹⁷ Roku 1901 vznikl Slovan Ženeva a o deset let později *Domov Basel*. <https://besedasvatoopluk-cech.webnode.cz/> [cit. 2. 6. 2020]

¹⁸ Kromě přímých finančních darů také prostřednictvím koupí La Nation Tchèque, Československé samostatnosti a koupí národních kolků. KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 98, 105. Podněcování obyvatelstva k finanční účasti na národně zaměřené akci byla známá již z předválečné doby, viz HLAVAČKA, Milan: *Der Nationalstempel. Die Selbstfinanzierung der Nation am Rande der Gesetzlichkeit*. In: HLAVAČKA, Milan – POKORNÁ, Magdalena – PAVLÍČEK, Tomáš: *Collective and individual patronage and the culture of public donation in civil society in the 19th and 20th centuries in Central Europe*. Prague 2010, s. 248–258.

¹⁹ Nejznámější událostí se značně negativním dopadem na hnutí se stala tzv. knoflíková aféra, viz KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 159–162.

Členskou základnu spolku tvořili jedinci orientovaní převážně sociálně demokraticky,²⁰ a to byl také jeden z důvodů, proč byli švýcarskou policií a rakousko-uherskými úřady ve zvýšené míře sledováni. Jednou z výrazných osobností, jež přispěly k podpůrné činnosti odboje ve Švýcarsku, byl Jan Kyjovský, pozdější konzulární úředník pracující pro Československou republiku ve Spojených státech amerických.²¹

V roce 1915 stál na počátku známé „knoflíkové aféry“. Po vypuknutí války se v zahraničních spolicích Čechů (a Slováků) rozproudily akce solidarity s obyvateli českých zemí a později též se zahraničními účastníky odboje. Často šlo o finanční dary²² – a jak se ukázalo v následujících letech – široká síť spolků v Severní Americe a Evropě byla jedním z nejdůležitějších pilířů zahraničního odboje. Během léta trvajících válečného stavu se přitom migranti první a druhé generace dostávali do nepříznivé pozice, neboť kromě finančně často tíživé situace se potýkali i s politickými těžkostmi. Ať už se sami identifikovali, nebo byli úřady identifikováni se zemí svého původu, byli považováni za ne zcela důvěryhodné osoby. Pokud pocházeli přímo z nepřátelské země, byli rozhodnutím vlády daného státu ve většině případů zadržení a umístění do internačních táborů.²³ Za nespolehlivé a potenciálně nebezpečné byly považovány také osoby žijící v periferních oblastech monarchie.²⁴ Nejen tedy Češi v Předlitavsku.

Poté, co se v únoru 1915 rozhodl T. G. Masaryk zůstat v zahraničí, pokračoval v navazování kontaktů ve Švýcarsku,²⁵ odkud odjel v září 1915, ve Francii a Velké Británii. Propagace Čechů a Čechoslováků byla nevyhnutelně spjata s kritikou Rakouska-Uherska. Snaha šířit pozitivní obraz českého národa a Čechoslováků ve státech západní Evropy byla zákonitě spjata s projevy antipatie vůči habsburské monarchii. Z pohledu tehdejšího právního řádu Rakouska se jednalo de facto o ilegální činnost. Podle Trestního zákoníku z roku 1852 se do odboje zapojené osoby dopouštěly především velezrady, anebo účasti na velezradě, a to podle § 58, odstavec c a § 59, odstavec b. Kromě toho mohly být vyšetřované osoby obviněny z urážky císařského ma-

²⁰ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 103–104; Viz též SYCHRAVA, Lev: c. d., s. 19.

²¹ KUDĚLA, Jiří: *Jan Kyjovský. Trojnásobný emigrant*. In: ALBRIGHT, Madeleine Korbel et al.: *Vzkazy domů. Příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848–1989)*. Praha 2012, s. 62–71; <http://www.vuapraha.cz/soldier/18895731> [cit. 09. 6. 2020]

²² HÁJKOVÁ, D.: „*Náše česká věc*“, s. 31–39; Např. Besedě Slovan v Ženevě se podařilo během války shromáždit 5140 franků, viz SYCHRAVA, Lev: c. d., s. 20.

²³ Tyto existenční potíže se týkaly především Čechů a Slováků žijících ve Velké Británii. HÁJKOVÁ, D.: „*Náše česká věc*“, s. 48–52.

²⁴ RYCHLÍK, Jan: *Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*. Praha 2018, s. 72–78.

²⁵ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 245.

jestátu a panovnického domu podle §§ 63 a 64.²⁶ Nejznámějším případem se v tomto smyslu stal proces s Karlem Kramářem, Aloisem Rašinem, Vincencem Červinkou a Josefem Zamazalem. Vydáváním periodik Československá samostatnost a La Nation Tchèque s příslušným obsahem rovněž naplňovali výše uvedené paragrafy.

2 Krajanské spolky ve Švýcarsku

Během první světové války využívali Švýcarsko politici, političtí aktivisté a bezpečnostní složky centrálních mocností i Dohody k důvěrným jednáním, sběru informací a k plánování dalšího postupu. České spolky měly centrálu v Curychu, Ženeva však představovala také významné místo aktivit angažovaných Čechů (a Slováků).

Spolek Beseda Slovan byl nejstarším krajanským spolkem ve Švýcarsku, založen už roku 1901. Během války usiloval o přemístění centra aktivit právě do Ženevy. Motivem mohlo být snadnější spojení s Francií, ve srovnání se vzdálenějším a německojazyčným Curychem. A proto zde vzniklo určité napětí mezi ním a curyšskou Československou besedou.²⁷

Diskreditace Rakouska-Uherska na mezinárodní scéně, nevyhnutelná a nakonec i cílená,²⁸ byla řízena od roku 1916 Národní radou československou v Paříži. Ústředním orgánem emigrace byly již zmíněné časopisy La Nation Tchèque a Československá samostatnost.²⁹

Už 3. ledna 1915 deklarovali zástupci českých spolků ve Švýcarsku na společném zasedání v Bernu protirakouský postoj a podporu českému národu. T. G. Masaryk pak 24. ledna 1915 pronesl na půdě curyšské Besedy svůj první projev ve Švýcarsku.³⁰ Bezpečnostní aparát Rakouska-Uherska se

²⁶ Strafgesetzbuch 1852. In: <https://www.sbg.ac.at/ssk/bgbl/Strafgesetzbuch%201852-wiki.pdf> [cit. 2. 6. 2020]. Některé osoby mohly být souzeny podle Vojenského trestního zákoníku, viz PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Politicum a martyrium v nejdelším trestním procesu první světové války. Stylizace a strategie během procesu s Karlem Kramářem*. In: BÍLEK, Jan – VELEK, Luboš (edd.): Karel Kramář (1860–1937): Život a dílo. Praha 2009, s. 344–366, zde s. 347.

²⁷ Informaci o rozepři mezi spolky uvedl agent Duro. ÖStAWien, KA, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 31, Militärrattaché Bern, Tschechen, kart. 31, zpráva vojenskému atašé č. 1823 z 23. 10. 1917.

²⁸ Masarykovu řeč proslovenou k Husovu výročí v Ženevě 6. 7. 1915 lze považovat za jasně formulované stanovisko předcházející *Prohlášení Českého komitétu zahraničního*. Prohlášení bylo otištěno v Československé samostatnosti 23. 11. 1915. K tomu též KUBÍČ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 199–200.

²⁹ Tamtéž, s. 118–131.

³⁰ Tamtéž, s. 104.

snažil tyto i jiné pokusy o diskreditaci státu a narušení jeho hranic a integrity eliminovat, nebyl však vždy úspěšný. V monarchii i v zahraničí – v nepřátelských státech i ve státech neutrálních – se bránil vůči aktivitám směřujícím k oslabení monarchie, k podkopání mocenských pozic Rakouska-Uherska, a to jak prostřednictvím diplomatického zastoupení, tak prostřednictvím vojenského zpravodajství. Rakousko-uherské úřady nesledovaly během války pouze exponované osobnosti „odboje“, ale rovněž běžné civilní osoby z řad Čechů a Slováků žijících v zahraničí a osoby, jimž bylo umožněno cestovat v době války mimo území Rakouska-Uherska.³¹ Korespondence se zahraničím byla pečlivě evidována a kontrolována, stejně jako ostatní písemnosti přicházející na území monarchie, nebo korespondence a balíčky odesílané do zahraničí, včetně beletrie a periodického tisku. Redakce Československé samostatnosti uvedla v patrně nepublikovaném textu z roku 1916: „Celý rok sledovala Vídeň celou naši činnost se vztekem a zuřivostí nevýslovnou. Poslala na nás špehouny v největším možném počtu, vyházela celé milliony (!) aby p(a)ralysovala naši akci, nutila české listy aby přinášely proti nám prohlášení a invektivy, hrozila nám a pokoušela se nás znemožnit v neutrálním tisku, štvála proti nám vlády švýcarskou a americkou, pokoušela se dostat své agenty i do prostředí ve státech Čtyřdohody – vše marně.“³²

V Bernu, Curychu a Lausanne, ve městech ležících podél severní hranice Švýcarska, existovalo několik významných českých spolků, jejichž členové během první světové války podporovali české, respektive československé národní hnutí v zahraničí i v českých zemích. Rakousko-uherské úřady proto cílevědomě monitorovaly činnost těchto spolků a podávaly zprávy o jejich aktivitách do Vídně.

Pokud se jednalo o sledované osoby, které byly v písemném styku se členy rodiny či s přáteli žijícími v českých zemích, obraceli se zaměstnanci úřadovny Feldkirch na policejní ředitelství v Praze s žádostí o spolupráci. Pro plnění úkolů ve Švýcarsku využíval Feldkirch spolupráce s pobočkami poštovní cenzury (*Postüberwachungsstellen*).³³ Jednotlivé složky bezpečnostního aparátu

³¹ Podezřelé osoby pak byly vedeny v kartotékách a úředníci Evidenční kanceláře také vytvářeli seznamy těchto osob s informacemi o jejich činnosti, viz např. Österreichisches Staatsarchiv Wien (= ÖStAWien), Kriegsarchiv (= KA), fond Armeeoberkommando (= AOK)-Evidenzbüro, kart. 3801. Spionageverdächtige, 1917, Lichtbilder. Namensindiges A–Z. V uvedeném seznamu se objevil mimo jiné Lev Sychrava.

³² Vojenský historický archiv (= VHA), fond Redakce „Československé samostatnosti“ a „La Nation Tchèque“ 1914–1918, kart. 1, inv. č. 1, 1916, Po roce práce, strojopis, s. 7.

³³ 29. 5. 1918 tak např. žádali pracovníci ve Feldkirchu své kolegy z poštovní cenzury o kontrolu přijímané i odesílané korespondence pěti soukromých osob v Ženevě a korespondenci tamní Besedy Slovan. Mezi jmenovanými byl uveden také Adalbert Vojtišek, předseda ženevské Besedy Slovan, který důmyslně korespondoval prostřednictvím svých známých v Berlíně a ad-

aktivně vstupovaly do života občanských organizací, a to formou kontroly korespondence a jiných písemností, zjišťováním a sledováním členů spolků, ale i získáváním placených konfidentů. Rakousko-uherské úřady se snažily svým působením narušit aktivity těchto sdružení. Sledované osoby z řad švýcarských Čechů byly v kontaktu zejména s Miroslavem Plesingerem-Božinovem, oficiálním zástupcem Národní rady československé.³⁴

Rakouská policie měla již před první světovou válkou dobře zavedený systém kriminalistického vyšetřování, jemuž nechyběla evidence trestaných a potenciálně nebezpečných osob. Obecná snaha policie zachytit co nejspolehlivější identifikační údaje vyšetřovaných či hledaných byla korunována vznikem daktyloskopie na přelomu 19. a 20. století a jejím zavedením do praxe.³⁵ Tuto techniku používala policie i jiné bezpečnostní složky, včetně Evidenční kanceláře, zastřešující instituce zpravodajské služby, a to během práce s osobami podezřelými z protistátní činnosti.³⁶

V členech krajanských sdružení však nelze spatřovat bez rozdílu nadšené podporovatele československé ideje. Podobně jako v případě krajanů ve Spojených státech³⁷ lišili se také švýcarští Češi (a Slováci) navzájem sociálním původem a postavením, vzděláním, věkem, a v neposlední řadě politickým smýšlením. Část krajanů tak zůstala loajální vůči monarchii, ať už tito jedinci uváděli německý, nebo český, případně jiný jazyk jako svou obcovací řeč.³⁸

resáti odepisovali Vojtiškovi stejně tak přes kontakty v Berlíně. Korespondenci v dokumentu jmenovaných osob a spolku začali censoři sledovat na základě informace „spolehlivého českého důvěrníka v Ženevě“. ÖStA Wien, KA, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3799, Zensurstelle Feldkirch: Tschechische Gruppe, zpráva č. 2360.

³⁴ M. Plesinger-Božinov byl významným spolupracovníkem Masaryka v Ženevě.

³⁵ Kvalita vyšetřování však byla rozdílná při porovnání poměrů ve větších městech a na venkově. Bylo to dáno jednak personálním složením, na venkově působilo četnictvo specializované na jiný typ práce, a jednak technickým vybavením vyšetřovatelů. KONRÁD, Ota – KUČERA, Rudolf: *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*. Praha 2018, s. 47–59.

³⁶ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: *c. d.*, s. 191–193.

³⁷ HÁJKOVÁ, D.: „*Naše česká věc*“, s. 5–10.

³⁸ V lednu 1918 tak např. učinil výpověď Antonín Calta, jenž se vrátil z ruského zajetí a informoval státní orgány o protidynastické a monarchii nepřátelské činnosti.

3 Československá Beseda Svatopluk Čech během války

Začátek války přispěl k mobilizaci členů Československé besedy, v jejímž čele stál od vzniku Vincenc Chudoba,³⁹ výrazný podíl na vedení však měl také Jan Kyjovský.⁴⁰ Chudobova pozice byla stabilní až do roku 1916, kdy se Lev Sychrava, šéfredaktor Československé samostatnosti, působící v Paříži od února 1916, poté, co byl ze Švýcarska vypovězen,⁴¹ rozhodl vedení Besedy ujmout. Se Sychravovým záměrem vyjádřil Chudoba nesouhlas a na vedoucí místo se snažil dosadit J. Kyjovského, který byl se Sychravou v kontaktu již od února 1915.⁴² Korespondence mezi Kyjovským a Sychravou se týkala výroby, distribuce a prodeje Československé samostatnosti, jež si mezi švýcarskými Čechy získala oblibu.⁴³ Kromě toho se vzájemně informovali o pohybu a pobytu dalších klíčových osob, mj. M. Plesingera-Božinova, nebo také o společenských poměrech v českých zemích.

Nakonec byl 20. 1. 1917 jmenován předsedou spolku jistý Vorel,⁴⁴ který však byl, podle mínění úřadovny ve Feldkirchu, pouze „bílým koněm“⁴⁵ Chudoby. Následkem této změny ve vedení bylo rozštěpení spolku na dvě křídla, k němuž došlo ve druhé polovině roku 1917, a vliv na dění ve spolku tak měl částečně Kyjovský a částečně Chudoba.⁴⁶ Podobné rozepře znepokojovaly Národní radu československou a v tajném oběžníku funkcionáře vyzvala, aby usilovali o jednotu.⁴⁷

Před vznikem Československé besedy v roce 1910 působil v Curychu také sociálně demokratický spolek Svornost,⁴⁸ ten se však kvůli vnitřním rozpo-

³⁹ V. Chudoba patřil k zakládajícím členům Československé besedy. Narodil se roku 1883 u Německého Brodu (dnes Havlíčkova Brodu). ÖStAWien, KA Wien, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3797. Zensurstelle Feldkirch: Tschechische Gruppe 1916/1917.

⁴⁰ KUDĚLA, J.: c. d., s. 62–71.

⁴¹ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 201; SYCHRAVA, L.: c. d., s. 24.

⁴² VHA, fond Redakce „Československé samostatnosti“ a „La Nation Tchèque“ 1914–1918. Korespondence Kyjovský – L. Sychrava, rok 1915–1916, kart. 2, inv. č. 215–233.

⁴³ VHA, fond Redakce „Československé samostatnosti“ a „La Nation Tchèque“ 1914–1918. Korespondence Kyjovský – L. Sychrava, rok 1915–1916, kart. 2., inv. č. 224, dopis z 3. 10. 1915.

⁴⁴ V textech se také objevuje varianta Voral.

⁴⁵ Strohmänn.

⁴⁶ Podle zjištění agenta Dura.

⁴⁷ ÖStAWien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, kart. 31, Tschechen, Abwehrstelle in Zürich, č. 1648, zpráva vojenskému atašé v Bernu z 26. 9. 1917.

⁴⁸ ÖStAWien, KA, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3799, ZensurstelleFeldkirch: Tschechische Gruppe, dopis Zensurstelle Feldkirch vojenskému atašé v Bernu ze 17. 2. 1917.

rům rozpadl. Je pravděpodobné, že část členů Svornosti vstoupila později do Besedy.

Již v prvních měsících války byla Československá Beseda považována za instituci silné protirakouské propagandy. Její členové šířili protirakouské časopisy a brožury a pořádali sbírky pro internované Čechy a české legionáře ve Francii a v Rusku. Vedení spolku pak bylo ve spojení s Národní radou československou od jejího vzniku v květnu 1916.⁴⁹ Členové Besedy se scházeli jednou měsíčně v prvním patře Hotelu Bären na třídě Limmatquai, nebo také v Café Helvetia, rovněž na Limmatquai.

S vypuknutím války se riziko, jež členové Československé Besedy podle kritérií c. k. úřadů představovali, značně zvýšilo. Vojenský atašé Wilhelm von Einem uvedl ve své souhrnné zprávě, pravděpodobně z ledna nebo února 1917, že sledovaní jedinci se dříve zabývali nejčastěji „pašováním dopisů a novin, společně nadávali a vyhrožovali – vedli tak říkaje politiku u piva [Bierbankpolitikbetrieben].“

„Dnes nabrala činnost Čechů, podporovaných cílenou a se štědrými materiálními prostředky pracující propagandou Dohody, vysoce politický charakter.“ Zmíněná propaganda Dohody „jde ruku v ruce s českými velezrádci Masarykem,⁵⁰ Benešem, Sychravou (Česká národní rada).“⁵¹ Zatímco Ženevu považoval vojenský atašé za politické centrum, Curych označil jako „socialisticko-anarchistické centrum“.⁵²

Von Einem přitom vycházel ze sociálně-morálního milieu českých (a slovenských) krajanů. Členskou základnu tvořili především drobní řemeslníci a živnostníci, jak bylo uvedeno výše, často sociálně demokraticky orientovaní.

Šíří svých aktivit představovala curyšská Beseda za války jeden z nejvýznamnějších spolků. Silnou pozici však měla též zmíněná Beseda Slovan v Ženevě. Její činnost řídil mimo jiné Lev Sychrava a státoprávní pokrořák

⁴⁹ K dalším nebezpečným organizacím z pohledu ozbrojených složek Rakouska-Uherska patřily následující: Československá beseda Slovan v Ženevě, Sokola Vzdělávací spolek v Curychu, Český domov a Mandolínový klub v Basileji, Pokrok v Lausanne, Komenský v St. Gallenu, Československý vzdělávací spolek v Schaffhausenu a „několik spolků v Bernu.“ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, Tschechen 1915/1918, kart. 31. Tschechische Vereine in der Schweiz 1917/1918, zpráva č. 2363.

⁵⁰ Podtrženo v originálním dokumentu.

⁵¹ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, Tschechen, kart. 31, III. souhrnná zpráva vojenského atašé v Bernu o Česích ve Švýcarsku a zemích Dohody z 22. 7. 1918, s. 1.

⁵² Tamtéž, s. 2. O činnosti Čsl. besedy Svatopluk Čech také KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 249–250.

Vítězslav Štěpánek.⁵³ K získání informací o dění ve spolku a o jeho členech byli nasazeni konfidenti.

Část zpráv analyzujících činnost spolku Československé Besedy podal agent či konfident s krycím jménem *Austriacus*.⁵⁴ Zpravodajcům se podařilo získat ke spolupráci také Marii Mouchovou,⁵⁵ která byla členkou spolku spolu s dalšími čtyřmi svými příbuznými, patrně sourozenci.⁵⁶ K hojně vytěžovaným konfidentům patřila také osoba s krycím jménem *Duro*.

Systém získávání, školení a vytěžování konfidentů měla Evidenční kancelář propracovaný již na začátku války. V brožurě nazvané *Instrukce pro poučení a zaškolení konfidentů*,⁵⁷ kterou vydala Evidenční kancelář prostřednictvím tiskárny ministerstva války, byly analyzovány motivy potenciálního konfidenta ke spolupráci (ziskuchtivost, prohřešek, pomsta, zatrpkllost nebo patriotismus),⁵⁸ rizika spolupráce plynoucí z naivity, nebo příliš velké horlivosti dané osoby (většinou v honbě za ziskem). Vojenské osoby vyžadovaly ve srovnání s civilními odlišný způsob zaškolení. Důstojníci si měli osvojit civilní způsob vystupování, neboť na veřejnosti byli obvykle nápadní svým oblečením, držením těla a chováním.⁵⁹ Zvlášť na pozoru se měli mít zaměstnanci Evidenční kanceláře před možnými „agenty provokatéry“ a dvojítymi agenty.⁶⁰ Budoucí spolupracovníci měli být poučeni, jak získávat konkrétní zdroje (tajné dokumenty, korespondenci a další spisy, knihy apod.) a jak provádět špionážní činnost (získávání konfidentů, pozorování vojenských objektů a jednotek, jak provádět rekognoskaci terénu). Důležitou součástí zaškolení představovalo samozřejmě také vyhodnocení získaných informací a jejich zápis.

Počet osob, které informovaly vojenského ataše von Einem v Bernu o protistátní činnosti obyvatel monarchie, byl značný a stejně tak početná a rozsáhlá byla hlášení. Jeden z důvěrníků Obranné skupiny Jih informoval

⁵³ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 105, 249–250.

⁵⁴ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3799, Zensurstelle Feldkirch: Tschechische Gruppe, zpráva č. 3264 z 21. 11. 1916 zaslaná vojenskému ataše v Bernu 3. 2. 1917.

⁵⁵ Její jméno uvádí také E. Kubů a J. Šouša, viz KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 201.

⁵⁶ Viz příloženou tabulku podle ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, Tschechen, kart. 31. Údaje byly přeloženy z němčiny, a to se zachováním obsahové i stylistické autentičnosti.

⁵⁷ *Instruktion für die Unterweisung und Schulung der Konfidenten*. Wien 1914. Dostupné online <http://wk1.staatsarchiv.at/nachrichtendienst/instruktion-fuer-die-unterweisung-und-schulung-der-konfidenten/#/?a=artefactgroup529> [cit. 9. 6. 2020]

⁵⁸ Tamtéž, s. 1.

⁵⁹ Tamtéž, s. 4.

⁶⁰ Tamtéž, s. 2.

rozvědku v lednu 1916 o tom, že k útěku osob z českých zemí jsou využívány pasy, které vydává několik podplacených úředníků Státní tiskárny v Praze.⁶¹ Špatná znalost či spíše neznalost češtiny představovala zpočátku pro úředníky překážku v získávání informací o neloajálních skupinách Čechů.⁶²

Ve zprávě generálnímu konzulovi v Bernu ze 4. února 1916 se navíc von Einem stavěl skepticky k potenciálu vytěžení curyšských Čechů. Hodnotil je jako příliš uzavřenou komunitu.⁶³ Přesto však iniciativa zapojených úředníků a agentů přinesla v příštích měsících ovoce. Detailní informace o personálním složení a fungování spolku se rakousko-uherským úřadům podařilo získat v roce 1917.

K 16. únoru 1917 evidovali úředníci 76 členů spolku.⁶⁴ Jejich socioprofesionální skladbu hodnotili samozřejmě velmi příkře: „nejčastěji řemeslníci, zločinecká lůza; vzdělané živly jen zřídka.“⁶⁵ Členskou základnu tvořili především krejčí a obuvníci.⁶⁶ „Vzdělaným živlem“ měli patrně na mysli mimo jiné Lva Sychravu s právním vzděláním. Nízké společenské postavení a malá pravděpodobnost finančního vzestupu byla právě častou motivací k migraci – buď do jiného regionu domovské země, nebo do zahraničí.

Se samotnou zprávou z února 1917 se váže pozoruhodná interní debata. Úřad vojenského ataše v Bernu poznamenal, že je třeba zprávu formulovat tak, aby se nadřizené orgány v monarchii nedomnívaly, že zásluhu na poznatcích o Československé besedě má pouze úřadovna Feldkirch, ale že za výsledky stojí spolupráce příslušných úřadů v Bernu a Curychu atd., kdy speciálně posledně jmenovaný, tedy Curych [vojenský ataše v Curychu], se snažil zjistit členy spolku 'Svatopluk Čech' a zaslat řadu zpráv, které tvoří základ přehledu sepsaného a vypracovaného úřadovnou ve Feldkirchu.⁶⁷

⁶¹ Důvěrník rozvědky získal tuto informaci podle úředního hlášení na základě rozhovoru dvou osob, jež vyslechl v kavárně Steindl v Curychu. Tento způsob získávání pasů měl iniciovat Masaryk. ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, kart. 31, Tschechen, zpráva č. 2353/16.

O průchodnosti hranic a kurýrních cestách viz KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 149–165.

⁶² ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, kart. 31, Tschechen, zpráva z 1. 2. 1916.

⁶³ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, kart. 31, Tschechen, zpráva č. 247 z 4. 2. 1916. Viz též KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J.: c. d., s. 201.

⁶⁴ Viz příloženou tabulku s informacemi, které tehdejší úřady získaly. ÖStA Wien, KA Wien, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3799, Zensurstelle Feldkirch: Tschechische Gruppe, dopis Zensurstelle Feldkirch vojenskému atašé v Bernu z 16. 2. 1917.

⁶⁵ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Evidenzbüro, kart. 3799, Zensurstelle Feldkirch: Tschechische Gruppe, dopis Zensurstelle Feldkirch vojenskému atašé v Bernu z 17. 2. 1917.

⁶⁶ Tamtéž, zpráva č. 3264 z 21. 11. 1916 zasláná vojenskému atašé v Bernu 3. 2. 1917.

⁶⁷ Tamtéž, dopis z Curychu vojenskému atašé v Bernu z 1. 3. 1917.

Vedle zpráv agentů a konfidentů získával vojenský atašé v Bernu údaje také tím způsobem, že nechal své podřízené v průběhu války vypracovávat resumé ze švýcarského periodického tisku a poté, od prosince roku 1917, podrobné týdenní zprávy o obsahu těchto periodik.⁶⁸

4 Závěr

Brzy po vypuknutí první světové války byly české krajanské spolky ve Švýcarsku mobilizovány aktivitami čelných představitelů „zahraničního odboje“, spolupracovníky Masaryka. Především v prvních dvou válečných letech byly nepostradatelné pro Masarykovu činnost, a to nejen zprostředkováním kontaktů, zajištěním zázemí pro kongresy a sjezdy, ale v neposlední řadě také poskytnutím finančních prostředků. K nejvýznamnějším spolkům patřila Československá Beseda Svatopluk Čech. Členové spolku udržovali kontakt s českými zeměmi, pracovali jako kurýři a podporovali zahraniční odboj finančně.

Následkem diferenciacie názorů vznikly ve spolku během války dva názové proudy, které však neměly zásadní vliv na jeho soudržnost. Bezpečnostní aparát monarchie bedlivě sledoval činnost členů Československé Besedy. Jednalo se především o vojenského atašé v Bernu, v Curychu a cenzurní stanici Feldkirch.

Za pomoci konfidentů, kteří byli běžně zpravodajsky využíváni, se však nepodařilo nabourat strukturu spolku a ovlivnit tak zásadně jeho aktivitu.⁶⁹

⁶⁸ ÖStA Wien, KA, fond AOK-Militärattaché Bern, kart. 32, Tschechen.

⁶⁹ Spolek dnes funguje s názvem Beseda Svatopluk Čech Zürich. Sdružuje krajany a vyvíjí převážně kulturní aktivity směrem k oslavám založení Československa, organizuje výstavy, koncerty apod., dostupné online <https://besedasvatoplukcech.webnode.cz/> [cit. 9. 1. 2020]

RESUMÉ

ČESKOSLOVANSKÁ BESEDA SVATOPLUK ČECH V CURYCHU BĚHEM PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

V předkládané studii je pojednáno o spolku Československá Beseda Svatopluk Čech v Curychu, a to v souvislosti s tzv. Masarykovou zahraniční akcí, tedy aktivitami T. G. Masaryka a jeho spolupracovníků, kteří během první světové války usilovali o propagaci českých zemí, o jejich autonomii a v posledním válečném roce o deklaraci samostatného československého státu.

Spolek Svatopluk Čech patřil k významným krajanským spolkům, které vytvářely ve Švýcarsku zázemí pro odbojovou činnost. Podílely se také na ilegálních aktivitách vůči Rakousku-Uhersku. Vedení spolku i jeho řadoví členové proto byli bedlivě sledováni úřady spadajícími pod generální štáb c. k. armády. Evidenční kanceláři (zastřešující instituce zpravodajské služby) se nepodařilo ve spolupráci s vojenským atašé nabourat fungování spolku, ale podařilo se získat cenné informace o jeho aktivitách a personálním složení. Na konci války však bez ohledu na činnost policie vojenské rozvědky se ocitlo Rakousko-Uhersko na straně poražených.

Poválečná doba přinesla jen zdánlivý klid. Narovnání vztahů mezi státy a obyvateli nových států vykazovalo mnoho kompromisů a později se objevilo mnoho trhlin.

Klíčová slova: československý exil, T. G. Masaryk, Československá Beseda, Curych, první světová válka

SUMMARY

THE CZECHOSLOVAK BESEDA CLUB SVATOPLUK ČECH IN ZURICH DURING THE FIRST WORLD WAR

The study deals with the compatriot club called Czechoslovak Beseda Svatopluk Čech in Zurich in connection with the so-called Masaryk Campaign Abroad, during which TG Masaryk and his team promoted the Czech Lands in WWI with the view to establishing their autonomy and, in the final year of the War, declaring an independent Czechoslovak State.

The Svatopluk Čech Club was one of the eminent compatriot clubs which supported the resistance movement in Switzerland. They also participated in illegal activities against Austria-Hungary. The club management and its members were consequently monitored by authorities reporting to the general staff of the imperial army. While the registry office (an umbrella intelligence agency) in cooperation with the military attaché failed to infiltrate the club, it managed to procure valuable information about its activities and personnel. Despite its military intelligence, however, the Austro-Hungarian Empire lost in the war.

The post-war period seemed to bring calm. The process of smoothing out the relationships between the countries and the inhabitants of the new countries was, however, marked by much compromise, with a great deal of fissures subsequently emerging.

Keywords: Czechoslovak exile, TG Masaryk, Czechoslovak Beseda, Zurich, First World War

Mgr. Ivan Puš, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
779 00 Olomouc
Česká republika
ivan.pus@upol.cz